

Tim Buchen, *Antisemitismus in Galizien: Agitation, Gewalt und Politik gegen Juden in der Habsburgermonarchie um 1900*, Metropol Verlag, Berlin 2012, ss. 384.

W ciągu trzech lat, które upłynęły od wydania tej wartościowej pozycji, Tim Buchen – młody historyk niemiecki – stał się pierwszoplanową postacią w badaniach nad środkowoeuropejskim antysemityzmem, laureatem nagród naukowych oraz uczestnikiem międzynarodowych programów badawczych. Zmienił też miejsce pracy z Uniwersytetu Viadrina we Frankfurcie nad Odrą na Uniwersytet Edynburski.

Tym, co łączy podejście Buchena z nowszymi publikacjami o podobnej tematyce, jest chęć wyprowadzenia tematyki żydowskiej ze swego getta, w jakim znalazła się na skutek konformizmu i konserwatyizmu – obaw przed ewentualnymi oskarżeniami o niedostateczną wrażliwość na krzywdy

żydowskie. W efekcie nawet najbardziej odkrywczе prace rzadko wnoszą coś nowego i wartościowego do metodologii badań historycznych. Przedstawicielom młodego pokolenia na szczęście nie brakuje ambicji i odwagi, by do badań nad antysemityzmem wprowadzić nowoczesne rozwiązania metodologiczne oraz odwołania do nowych modeli teoretycznych zaczerpniętych z innej problematyki. U Buchena mamy zatem odwołania do mikrohistorii, postkolonializmu, teorii mediów i komunikacji, „gęstego opisu”, socjologii *à la* Bourdieu, dyskursów w stylu Foucaulta czy zapożyczonego od Rogersa Brubakera modelu „nacionalizmu jako procesu”. W jednym, ale za to istotnym aspekcie autor jednak pozostaje wierny tradycji. W prezentowanym ujęciu Żydzi są tylko przedmiotem polityki, biernymi elementami rzeczywistości politycznej Galicji, a nie podmiotem. Antysemita – chłopci, szlachta, urzędnicy, nacjonałiści różnych nacji – podejmują wobec nich różnorakie działania, nie napotyając silnego sprzeciwu. Żydzi działają reaktywnie, przewidywalnie i w sposób wysoce niezorganizowany.

Specyfikę podejścia autora do problematyki tytułowej można śledzić, analizując kolejność i dobór przedstawianych treści. *Antisemitismus in Galizien* składa się z trzech rozdziałów poprzedzonych długim i bardzo interesującym *Wprowadzeniem*. Wcześniej jednak – w *Prologu* – dla wciągnięcia czytelników w klimat poruszanej problematyki szczegółowo opisana jest tzw. sprawa Ritterów – oskarżenie Żydów z Lutczy o popełnienie mordu rytualnego w 1882 r.

Informacje zawarte we *Wprowadzeniu* nie ograniczają się do opisu kształtowania się relacji chrześcijańsko-żydowskich. Spoglądając świeżym okiem na wydarzenia poprzedzające koniec XIX w., Buchen kwestionuje stereotypowe ujęcia w dotychczasowej literaturze, m.in. samo pojęcie ery autonomicznej (s. 41), ze względu na ograniczony i wybiórczy charakter reform ustrojowych w siódmej dekadzie tego wieku. Krytycznie ocenia też uproszczony model wyjaśniania wzrostu napięć etnicznych na przełomie XIX i XX w. pojawieniem się nowoczesnego politycznego antysemityzmu (s. 49–52). Jego własny „strukturalistyczny” model analizy traktuje ideologię antysemicką jako zaledwie jeden z elementów procesu historycznego. Co więcej, w skomplikowanym przypadku Galicji odmawia mu większego znaczenia. W ostatecznym rozrachunku – o postawach i zachowaniach konkretnych grup społecznych decydowały, jak pisze, kształtujące się nacionalizmy.

W końcowej części *Wprowadzenia* podejście tradycyjne zostaje zastąpione analizą trzech podstawowych czynników: agitacji, przemocy i polityki.

Agitacja to specyficzna forma komunikacji politycznej obejmująca mowy i pisma adresowane do poszczególnych grup społeczeństwa w rozpoczynającej się epoce politycznej mobilizacji mas. Agitacja wyznaniowa, narodowa bądź społeczna może, ale nie musi prowadzić do przemocy. Zawsze jednak istnieje jakaś relacja między lokalnymi przypadkami pogromów a treścią poprzedzających je artykułów prasowych, apeli partyjnych itp. Obowiązkiem historyka jest zbadanie tych relacji.

Przemoc zbiorowa ma także aspekt komunikacyjny. W zrytualizowanej postaci przypomina przedstawicielom mniejszości, „kto tu rządzi” i jaki jest „odwieczny” porządek rzeczy, niezależny od prawa państwowego. W oczach większości jest to też sposób na przywracanie „sprawiedliwości”, z tym jednak zastrzeżeniem, iż jedynie ludność miejscowa ma prawo „wyrównywać rachunki”, sięgając po własność „swoich” Żydów.

Polityka – w rozumieniu autora – jest partyjną i parlamentarną grą antysemityzmem, *wykorzystywaniem* trybuny parlamentarnej do rzucania oskarżeń, siania nienawiści, aby tą drogą powiększać szanse wyborcze i stan posiadania antysemitycznych partii i środowisk. Każde, nawet drobne, zajście antysemityczne ma w ten sposób swoje ogólnogalicyskie i ogólnoaustrackie reperkusje. W dwóch kolejnych rozdziałach Buchen pokazuje, jak badać ów splątany węzeł powiązań między agitacją, przemocą i polityką.

Rozdział I, poświęcony agitacji, rozpoczyna się opisem dyskursów na tematy żydowskie prowadzonych po 1879 r., gdy po obu stronach osłabła wiara w skuteczność rozwiązań asymilacyjnych. Pogromy-incydenty z lat 1881–1882 śledzimy przez pryzmat wcześniejszych wypowiedzi Teofila Merunowicza, Jana Matejki i Jakuba Brafmana. Uwaga skoncentrowana jest jednak na drugiej fazie narastającego konfliktu, obejmującej lata 1889–1898. Konflikt zaostrza się ze względu na powszechne przekonanie, że rozwiązania liberalne długofalowo służą Żydom, zmieniając sytuację na ich korzyść. Obraz polityczny galicyjskiego *fin-de-siècle* u komplikują narastające nacjonalizmy i nowe partie polityczne o klasowym, narodowym bądź ściśle antysemitycznym charakterze, ale też urzędowy populizm. Efektem zbiorczym rozpasanej agitacji i rozbieżnych oczekiwań jest podminowanie atmosfery politycznej; stan ducha określany mianem „ambivalentnej symbiozy” (s. 166).

W rozdziale II, poświęconym przemocy, liczą się nie słowa, lecz czyny. Przedmiotem wnikliwej analizy są tu przede wszystkim fale wystąpień antysemitycznych w Galicji Zachodniej z lat 1897–1898, ich dynamika, schematy i uwarunkowania. Zwraca uwagę silne akcentowanie przez autora

podmiotowości i niezależności chłopów polskich na tym obszarze. Jak pokazuje, bynajmniej nie byli oni marionetkami w ręku populistów – polityków czy redaktorów czasopism. Działali z własnych pobudek, kierując się swoimi celami, nie ufali państwu, urzędnikom ani nawet „Przyjaciołom Ludu”. Jak wynika z przytoczonych w monografii przykładów sięgających 1907 r., austriacki aparat państwowy reagował na przemoc oddolną niechętnie, z opóźnieniem, a niekiedy wręcz w sposób stronniczy.

Rozdział III dotyczy realiów lokalnej polityki galicyjskiej, zwłaszcza rywalizacji chłopskich polityków – Stanisława Stojałowskiego, Jakuba Bojki i Jana Stapińskiego – o rząd dusz. Zupełnie nowym źródłem, analizowanym systematycznie w tym kontekście, są interpelacje poselskie. Równie uważnie przygląda się autor poczynaniom deputowanych Partii Antysemitów w wiedeńskim Reichsracie. Szczegółowo prezentowane są na forum parlamentarnym poszczególne przypadki oskarżeń przeciw Żydom – oprócz motywów tradycyjnych (mord rytualny, profanacja hostii) pojawiają się sprawy o *Mädchenraub* czy nieuczciwą konkurencję, którymi ekscytuje się prasa klerykalna.

Całość wywodów zakończona jest zwartym *Podsumowaniem* (s. 318–340) podkreślającym zasadnicze znaczenie pojawienia się populistów dla całej polityki galicyjskiej przełomu wieków. Autor zwraca też uwagę, że w 1903 r., w odróżnieniu od lat 1897–1898, chłopci galicyjscy nie odpowiedzieli pozytywnie na wezwania do bojkotu ekonomicznego Żydów, co może dowodzić ich rosnącej dojrzałości politycznej po lekcji z 1898 r.

Naturalnie wiele wątków poruszonych w książce Buchena wymaga pogłębienia. Wydaje się, że nie wszystkie tezy są mocno oparte na faktach. Można jednak śmiało uznać, iż książka *Antisemitismus in Galizien* jest nie tylko ważnym wkładem do badań antysemityzmu i kwestii żydowskiej w Europie Środkowej końca XIX w., ale też zapowiada przełom metodologiczny w odniesieniu do sposobu przedstawiania sytuacji wewnętrznej na ziemiach Austro-Węgier. Zamiast szerzącego się, nawet w literaturze naukowej, „mitu Galicji” – krainy dziwnej, dzikiej i nieco baśniowej – mamy tu mocną dawkę faktów i ocen nieschlebiających oczekiwaniom czytelników. Należy życzyć sobie, aby zainteresowani prawdziwą Galicją polscy czytelnicy mogli jak najszybciej korzystać w rodzimym języku z ustaleń i erudycji Tima Buchena.

Daniel Grinberg
Uniwersytet w Białymstoku